

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ШКОЛА ПОР-РУАЯЛЯ: КОНЦЕПЦІЯ ТОМА ГІЙО

У статті аналізуються погляди про переклад і його використання в навчанні французького перекладача і педагога XVII ст. Тома Гійо, концептуальні метафори перекладу в його авторській інтерпретації.

Ключові слова: переклад, дослівний переклад, усний переклад, концептуальна метафора перекладу, культурна адаптація.

The article deals with the Thomas Guyot's conception of translation and its application in teaching of Latin language.

Key words: translation, literal translation, oral translation, conceptual metaphor, cultural adaptation

Тома Гійо (*Thomas Guyot*), поряд з П.Ніколем, К.Лянсьльо та П.Кутелем, був одним із провідних перекладачів Пор-Руаяля і викладачів у Малих Школах з початку їхнього регулярного функціонування восени 1646 року. Разом із Кутелем він вів заняття з латини і був активним провідником педагогічних нововведень. Нажаль, історики про нього згадують менше ніж про інших перекладачів Пор-Руаяля. Це пояснюється тим, що він не до кінця залишився вірним своїм товаришам і в часи переслідування янсеністів перейшов фактично у протилежний табір [2, с.48]. Французький історик перекладу Мішель Баяр наводить лише ім'я Гійо у списку викладачів Пор-Руаяля [1, с.177]. Між тим, Тома Гійо належать численні переклади латинських авторів: "Полонені" Плавта, кілька збірок листів Цицерона, "Буколіки" та "Георгіки" Вергілія та ін., видані під різними прізвищами протягом 1666-1669 років. Вони, як правило, супроводжуються достатньо розлогими передмовами, написаними на основі узагальнення досвіду Пор-Руаяля. В них Гійо висловлює свої погляди на переклад і його роль в навчанні латинської мови, які залишаються актуальними й сьогодні в контексті осмислення історії перекладознавства.

Більшість з цих книг вийшли як двомовні видання з паралельним латинським текстом, "avec le texte latin en regard", як писали тоді. Переклади Гійо відповідають духові часу: він орієнтується на цільову мову й намагається пристосувати античні тексти до вимог увічливості французького суспільства. Він змушує Цицерона говорити правильною французькою мовою, і в листах римського оратора з'являються французькі форми ввічливості: звертання *Monsieur*, *Postumia tua* передається як *Madame votre femme*, а *Servius noster* як *Monsieur votre fils*: *Monsieur, j'ai receu vostre Lettre [...]. Mais après l'avoir leue, Madame vostre femme m'ayant fait l'honneur de me venir voir avec Monsieur votre fils, ils ont jugé à propos que vous prissiez la peine de venir ici ...* (Цит. за [7, с.168]). Відповідно офранцузжуються латинські власні імена *Trebatius* на *M. de Trébace*, *Plancius* на *M. de Plancy*, римський *Valbus* у перекладі стає *M. Lebègue* ("Паном Заїкуватенком"), а Помпоніуса Гійо перелицьовує на *M'se de Помпона*.

Звичайно, сьогодні такий переклад справляє досить комічне враження. Однак і на той час він був ближчим до смаків послідовників П. д'Аблянкура і вступав у суперечність з вимогами врівноваження точності та краси, що домінували серед перекладачів Пор-Руаяля. В подальшому, при перекладі латинських епіграм, Гійо відмовився від цієї практики. Додавання французьких закінчень до латинських власних імен здається йому надто важкою справою, і такі імена "погано звучать" французькою мовою. Пряме перенесення латинських форм до французького тексту теж здається позбавленим грації.

Тому він зупиняється на компромісному рішенні, замінюючи власні латинські імена в перекладі загальним терміном *Monsieur* [4, с.21].

У передньому слові до читача Буколік Вергілія Гійо розглядає переваги справжнього перекладу в порівнянні з тлумаченням за допомогою глос і коментарів, яке на той час було достатньо поширеною практикою в навчанні при читанні оригінальних текстів. Тлумачення через глоси, на переконання Гійо, роз'єднує слова й авторський зміст, даючи лише значення ізольованих слів, тоді як справжній переклад об'єднує усі слова в зв'язний дискурс, передаючи зв'язок і послідовність думок автора [5 с.12]. При цьому Гійо застерігає проти іншої небезпеки, що порушує вірність перекладу: перекладач повинен лише відтворювати думки автора, не вдаючись до оцінних суджень з приводу їх істинності чи хибності. Коментування авторського тексту не є справою “граматики перекладу”, нею мають займатися інші науки.

Справжній переклад, на переконання Гійо, має перевагу перед буквальним тлумаченням через глоси і в тому, що він дозволяє краще зрозуміти силу слів автора, їхнє дійсне значення. Адже значення слів це лише думки, які ми маємо про речі. Чим краще ми розуміємо авторський зміст завдяки перекладу, тим чіткіші і ясніші наші думки, і, отже, наше розуміння значень слів. Глоси лише дають значення слів як словник, тоді як зіставлення перекладу з виразами оригіналу дозволяє зрозуміти, як автор уживає слова, чи він використовує їх у власному чи метафоричному значенні, як слова сполучуються між собою, врешті, це включає повне розуміння мови [5, с.12-13]. Отже, Гійо розрізняє в семантиці слова принаймні три різних типи значення: власне, метафоричне і, відмінне від перших двох, значення, зумовлене контекстом, сполученням слова з іншими словами. Як приклад автор наводить латинське *agere*, яке у власному значенні має відповідником *agir, faire*, метафорично вжите, як у *agere pecus*, воно означає *conduire, mener*, а в словосполучах отримує різні значення: *agere vitam (vivre), agere animam (mourir), agere litibus (plaider), furti agere (accuser)* [4, с.15]. Перекладач мусить зважати на цю обставину і повинен перекладати так, як висловлюються на його мові на теми, про які говорить автор. Ось чому *agere equum* не перекладається *faire un cheval, a piquer* або *pousser un cheval, agere animam* не має відповідником *faire une âme*, а передається через *mourir* або *rendre l'âme*. Отже, на переконання Гійо, перекладач повинен орієнтуватися на норми слововживання і сполучення слів своєї власної, тобто цільової мови, підбираючи кожен раз різні відповідники. Теорія значення слова, що розгортається перед нами в цьому тексті Гійо, цілком суголосна ідеям сучасної семантики, яка спирається на засадничу тезу Людвіга Вітгенштайна про значення слова як його вживання.

Щоб переконатися в перевагах справжнього перекладу досить подивитися на результати навчання: учні, яким давали лише глоси до текстів, не в стані зібрати окремі слова в цілісний текст, вони не можуть використовувати їх щоб говорити на інші теми, так само як вони не здатні виокремити думки автора й використати їх в інших контекстах. Вони говорять по-книжному і звичайно не до речі, навіть якщо говорять правильно, бо “це говорить Вергілій чи Цицерон, а не вони самі” [5, с.13-14]. Гійо вбачає завдання навчання в тому, щоб зробити учнів справжніми володарями слів через розуміння речей. Необхідно, щоб думки викликали слова, а не слова думки. Для того, щоб проникнути в думки автора, недостатньо бачити лише малі фрагменти його тексту, ніби окремі склади, як це відбувається, коли текст тлумачиться через окремі глоси. Для справжнього розуміння авторського тексту слід зібрати всі ці окремі фрагменти і склади в єдине тіло тексту, частини якого пов'язані між собою, складають одне ціле, і кидають світло одна на одну. Під таким системним розумінням тексту, що його розвиває Гійо, міг би підписатися будь-хто з представників літературного структуралізму чи лінгвістики тексту кінця 20 ст.

На підтримку своєї думки про необхідність цілісного сприймання тексту, що його може забезпечити лише справжній переклад, Гійо вдається до порівняння, не менш переконливого ніж запропоноване де Сосюрором порівняння мови з грою в шахи, де кожна фігура має свою вартість, визначену її зв'язками з іншими фігурами. За словами Гійо,

красу візерунків квітників палацу, чи дерев'яного мережива його паркету не збагнути, коли бачиш лише окремі частини, дивні, недосконалі і невпорядковані. Вона полягає у порядку і співвідношенні частин, які, поєднуючись в одне ціле, створюють гармонію й досконалість [5, с.16]. Так само з творами поезії і риторики: вони мають сприйматися цілісно, одним поглядом, наскільки це можливо і наскільки це дозволяє послідовність їхніх частин. Такого сприйняття учень може досягти лише завдяки перекладові, який дає нам повний твір, як завершене й досконале ціле.

У загальній проблемі точності перекладу Гійо розрізняє дві сторони: точність думок і точність слів. Щодо точності думок, як перекладач він намагався не відходити від змісту авторського тексту, але стосовно слів, він визнає, що поступався в цьому відношенні на користь точності думки, бо дослівне відтворення у формі глос робить переклад неясним і незрозумілим [4, с.14]. В передмові до одного з видань листів Цицерона Гійо зазначає, що при перекладі достатньо не приписувати римському ораторові жодних інших думок, окрім його власних, і водночас необхідно уникати переносити у французький переклад елементи латини, тобто *“змушувати Цицерона говорити латиною французькими словами”* (Цит. за [3, с. XXV-XXVI]. Він порівнює такого перекладача-невдачу до *“невмілого кравця, який, бажаючи пошити одяг за іспанською модою, вдовольнився лише тим, що використав би для цього іспанське сукно”* (Цит. за [7, с.163]. Тут Гійо дещо розширює парадигму традиційного образу перекладу як переодягання, використовуючи його у контексті поширеного серед теоретиків Пор-Руаяля ідеального уявлення про вірність перекладу, який має виглядати так, ніби сам автор заговорив по-французьки.

Протиставляючи буквальний (“граматичний”) і справжній красивий переклад, Гійо звертається до відомого ще з античності і використаного Сервантесом порівняння перекладу зі зворотнім боком перського килима, дещо видозмінивши його [4, с.17]. Буквальний переклад дає нечітке і приблизне уявлення про зміст і форму тексту оригіналу, і тому він схожий на виворіт, а справжній красивий переклад, як лице гобелена, дозволяє чітко бачити зображену сцену і персонажів. Тому, подібно до того, як дивитись на зворотний бік гобелена треба лише добре роздивившись лице, так само дослівний граматичний переклад треба розглядати лише добре засвоївши гарний, відшліфований переклад, який доніс до учня ясні й чіткі думки. Після цього він можливо отримає користь і з грубого дослівного перекладу. Однак, на думку Гійо, без нього краще обійтися взагалі й зосередити зусилля на відшліфованому перекладі, виокремлюючи в ньому складові частини та зв'язки між ними, що утворюють цілісний текст [4, с.17-18]. Ось у чому полягає одна з причин, чому ті, хто, навчається латини за допомогою грубих дослівних перекладів, майже ніколи не говорить гарно ані по-французьки, ані латиною, бо вони те й роблять, що розглядають зворотню сторону гобелена. Такий метод навчання лише вносить безлад у голови учнів, створює в них мішанину з двох мов, і вони ніби говорять латиною французькими словами, або французькою латинськими. Гійо бачить лише один засіб від такої хвороби: допомогти дітям добре зрозуміти, про що говорить автор за допомогою ясного і відшліфованого перекладу, який вони повинні добре засвоїти перш ніж читати незрозумілий латинський текст. Саме з цього типу перекладу слід починати навчання латини.

Гійо наполягає на тому, щоб переклад був усним. Він твердо вірить у могутність живого людського голосу, усного слова вчителя, здатного дати нове життя текстові, написаному багато століть тому мовою, яка залишилась лише в книгах. Саме усний переклад, зачитаний або зроблений безпосередньо на занятті, стає посередником-драгоманом, що звертається до учнів їхньою власною мовою, так само, як би говорили з ними римські автори своєю мовою, якби вони ще жили [6, с.193-194]. Усний переклад, на думку Гійо, є найкориснішим засобом навчання мертвої латинської мови, бо він наближає цей процес до природного засвоєння живих мов.

Щоб краще пояснити переваги перекладу живим голосом Гійо нагадує, що слова мають подвійне значення: одне з них природне, а друге штучне. Вони є “навмисними” знаками (*signes volontaires*, знаками “залежними від волі”) речей і думок і, водночас, природними знаками порухів серця. Це природне значення губиться в письмових текстах, зокрема учні, що вивчають мертву латинську мову, сприймають лише штучне речове значення слова відповідно до досить неясної думки, яку воно викликає в їхньому розумі. Зате усний переклад, зроблений живим голосом, зберігає це природне значення (“*значення порухів серця*”). Живий голос дано людині для того щоб передавати різні почуття у ставленні до речей або до думок щодо цих речей. Людина здатна це робити також багатьма іншими способами: жестами та діями, рухами рук, очей, голови, пліч, німою мовою цілого тіла. Гійо переконаний, що для повного розуміння словесної мови необхідно передусім розуміти цю мову серця, яка є її духом і життям. Пристрасті й порухи серця лежать в основі мовних окрас, риторичних фігур, які надають їй всемогутності, вирізняють стиль того чи іншого автора. Більше того, ці різниці стосуються не лише дискурсу кожної окремої людини, але й мови цілих народів і націй [5, с.195-196]. Тут Гійо у своєму аналізі ролі афективної сторони мовлення та засобів її вираження набагато випереджає свій час. Задовго до праць фахівців з теорії комунікації, психології емоцій, психолінгвістики другої половини 20 ст. він фактично окреслює проблематику паралінгвістичних дисциплін (кінезики, проксемики і т.ін.).

Висновки:

Гійо не прагнув дати якусь глобальну теорію перекладу чи універсальні правила для перекладачів. Він учитель-практик, і переклад цікавить його в першу чергу як засіб опанування латинської і рідної мови. Гійо розрізняє і протиставляє два типи перекладу: буквальний (слово в слово або за допомогою глос) і точний переклад за змістом, віддаючи перевагу другому. Отже в історії перекладознавства є достатньо підстав щоб протиставляти його П.-Д.Юе, який віддавав перевагу буквальному перекладу. Гійо висловлює цікаві для перекладознавства думки про семантику слова, виділяючи поряд із прямим речовим і метафоричним значенням слова ще контекстно обумовлене і природне афективне значення, для розуміння яких перекладач мусить звертатися до тексту як цілого. Щоб краще донести до читача свої думки Гійо використовує традиційні концептуальні метафори перекладу як зворотної сторони килима, перекладу як переодягання, творчо переосмислюючи їх. Основна ідея його методики навчання латини зводиться до поетапного оволодіння цією мовою, яке починається зі знайомства зі змістом текстів латинських авторів у справжніх літературних перекладах. Як педагог-новатор Гійо наполягає на використанні на заняттях з латинської мови усного перекладу живим голосом, вносячи елементи театралізації тексту і, тим самим, досягаючи його афективного сприйняття і кращого засвоєння учнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ballard M. De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions / Michel Ballard. – Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion, 2007. – 301 p.
2. Cadet F. L'éducation à Port-Royal. / Félix Cadet. – Paris: Hachette, 1887. – 316 p.
3. Carré I. Les Pédagogues de Port-Royal. / Irénée Carré. – Paris: Librairie Ch.Delagrave, 1887. – 348 p.
4. Guyot T. Advis au Lecteur. Les Fleurs morales et épigrammatiques .../Thomas Guyot.// *French Translators, 1600-1800: An Online Anthology of Prefaces and Criticism. University of Massachusetts Amherst*, pp.9-21.– Режим доступу: <http://scholarworks.umass.edu/french-translators/35>
5. Guyot T. Au lecteur. Nouvelle traduction des Bucoliques de Virgile .../ Guyot Thomas // *French Translators, 1600-1800: An Online Anthology of Prefaces and Criticism. University of Massachusetts Amherst*, pp.9-20. – Режим доступу: <http://scholarworks.umass.edu/french-translators/36>

6. Guyot T. Préface des Billets de Cicéron... 1668. / Guyot Thomas. // Cadet Félix. L'éducation à Port-Royal. – Paris: Hachette, 1887. – pp.185-202).
7. Muntéano B. Port-Royal et la stylistique de la traduction. / Muntéano Bazil. // Cahiers de l'Association internationale des études françaises. – 1956. – Volume 8. – N1– pp. 151-172.